

NOTA BENE: МОВОЮ ОРИГІНАЛУ

ІЗ КНИГИ ЮРІЯ М. Ф., АЛЕКСІЄВЕЦЬ Л. М., КАЛАКУРИ Я. С., УДОДА О. А.
**УКРАЇНА НАЙДАВНІШОГО ЧАСУ – XVIII СТОЛІТТЯ: ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ
 КОНТЕКСТ ПІЗНАННЯ. – КИЇВ – ЧЕРНІВЦІ – ТЕРНОПІЛЬ: ВЕКТОР, 2012. –
 КН. I. – 701 С.**

6.4. Передумови християнізації Русі

Прийняття християнства не запобігло розпаду першої руської державності, не допомогло заблокувати описані вище руйнівні відцентрові тенденції. Фактори, що обумовили розпад, виявилися сильнішими. Тому, розглядаючи їхній вплив на хід історії, ми вважали за можливе абстрагуватися від християнства. Але воно, безумовно, допомогло істотно просунути по шляху державного будівництва і залишило майбутнім поколінням духовний пласт, без якого їм навряд чи вдалося б виконати історичну роботу, яка випала на їхню долю. До того ж це була перша спроба прорватися з доосьового часу в осьовий. Тому Хрещення Русі князем Володимиром і культурно-історичні наслідки цієї події, його роль у розв'язанні зазначених вище проблем розглядаємо окремо.

До початку князювання Володимира в Києві стало очевидним, що на колишній культурній основі забезпечити державну єдність завойованих територій неможливо. Не забезпечувалися при цьому і стабільна легітимація влади київського князя, стійкість його становищ. Підлегли племена тяжіли до сепаратизму, і Володимирові довелося втихомирювати силою в'ятичів (двічі) і радимичів, що відокремилися. Але проблеми це не розв'язувало: локальні додержавні культури заважали становленню державної цілісності. Київський князь правив під захистом богів полян і древлян, але що значили ці боги для дреговичів чи волинян?

Рюриковичі не принесли на підкорені території готового державного досвіду. У них, як і в місцевих племен, його не було, вони могли його лише запозичувати. І, насамперед, у Візантії. Уже самі відвідування князями Царгорода, споглядання там імператора, його двору, церковної естетики натякали на можливість іншого життя й іншого, ніж на Русі, типу сакралізації влади. Але як запозичувати цей “передовий досвід”? Навернення до християнства (шлях, що намічався у свій час княгинею Ольгою), яке набуло поширення в Києві, у більшості інших земель могло викликати відторгнення. Таке навернення не відповідало не тільки культурним нахилам основної маси населення, але й умонастроєм дружинників – як правило, язичників. Нагадаємо літописне свідчення про спроби Ольги повернути до грецької віри свого сина Святослава. Гніваючись на матір, яка переконувала його охреститися, Святослав відповідав: “Як мені одному прийняти нову віру? Дружина почне сміятися наді мною!”⁴²

У дружинників були, однак, не тільки ментально-культурні, але і цілком прагматичні мотиви, які спонукували їх настоювати ставитися до християнства. Вони добре уявляли собі політичну суть грецької релігійної доктрини і розуміли, що її прийняття могло означати радикальну зміну сформованої системи відносин між дружиною і князем. Утвердження боговстановленого характеру влади спокушало варязьких правителів, але не знаходило співчуття в тих, хто звик до військово-демократичного дружинного “братерства”, у якому князь був усього лише першим серед рівних.⁴³

Прийняття християнства тільки тому і могло пройти безболісно, що вольностей дружинників зміна віри аніскільки не порушувала й не обмежувала. Але основною перешкодою для запозичення цієї віри були, напевно, глибші причини.

Могутня язичницька партія, що виникла у військовій еліті, усвідомлювала те, що іншого шляху, крім запозичення державного досвіду інших народів, у Русі немає. При домінуванні на здобутих територіях конфлікуючих одна з одною локальних племінних культур їхня консолідація могла бути забезпечена тільки з допомогою прийняття всіма чужої, “нічийної” культури. Але як зробити це, не запозичуючи чужого Бога?

Язичницька партія усвідомлювала й наслідки такого запозичення. Адже Візантія вважала кожен народ, що прийняв віру з рук Імператора і Константинопольського патріарха, васалом християнської імперії.⁴⁴ Тому християнізація спричиняла неминучу духовну залежність від Візантії, моральне підпорядкування їй. І це при тому, що Русь не поступалася Візантії в силі: успішні походи перших київських князів (“щит на воротах Царгорода”) і укладення, завдяки здобутим перемогам, пільгових торгових договорів із греками ще не встигли забути. Тому і міг виникнути проект, наявність якого у язичницькій партії, що обрала Володимира знаряддям його реалізації, припускають деякі історики. Суть проекту полягала в тому, щоб “під знаком прабатьківських богів заволодіти Царгородом, його культурними багатствами і силами, і так вирішити питання про синтез релігій і передової європейської культури”.⁴⁵

Важко сказати, чи існував такий проект насправді. У будь-якому разі, первісні дії Володимира, який завоював у боротьбі з братами київський престол, свідчать про те, що план, альтернативний християнізації, існував. Схоже, Володимир сподівався сформувати культурну основу для державної консолідації Русі з допомогою реформування язичництва. Замість об’єднуючої абстракції запозиченого грецького Бога було запропоновано механічне об’єднання різних племінних, місцевих богів у єдиному Пантеоні, який у Києві і побудували.

Судячи з імен (Перун, Дажьбог, Хорс, Семаргл, Стрибог, Мокош), тут були представлені слов’янські, іранські і варязькі релігійні традиції.

Це була наївна спроба забезпечити державну єдність, спираючись на символи додержавної культури, відтворюючи на державному рівні двополосний племінний тотем у вигляді головного князівського бога (Перуна) і вічових зборів богів місцевих. Водночас це була і спроба з’єднати в єдиному символічному полі військову силу (Перун – бог війни) і релігійну віру в її наявних проявах. А чи розглядав Володимир зведення свого Пантеону як ідеологічну підготовку походу на Царгород, ми ніколи не дізнаємось. Як і не дізнаємось про те, чи задумувався такий похід взагалі.

Проте ми точно знаємо, що він не відбувся. І що через певний час Русь прийняла християнство, а Пантеон був знесений. Це означає, що першопочатковий задум об’єднання локальних язичницьких культів виявив свою недієздатність.⁴⁶

Він і справді був наївним. Вічова культура передбачає локалізацію; ідея представництва, тобто зібрання в одному місці релігійних символів місцевих етнічних спільнот, просторово одні від інших віддалених, не могла бути цією культурою сприйнята.

Крім того, в племенній культурі фігура князя особливим, персональним богом, відмінним від богів племінних, не сакралізується – боги у князя і у племені спільні. Можливо, саме тому новгородці, наприклад, не прийняли верховенство князівського Перуна (не кажучи вже про те, що воно могло сприйматися як спроба замаху на першопочатковий договірний характер їхніх відносин з Рюриковичами).

Інших фактів, які б свідчили про відторгнення цієї релігійної реформи, до нас не дійшло. Але вже сама відмова від неї говорить про те, що її неспроможність скоро була усвідомлена, і перемогла думка про запозичення чужого, “нічийного” Бога, не пов’язаного з певним місцевим етносом або племенем. Або, інакше кажучи, уявлення про те, що тільки Він міг стати тією базовою абстракцією, засвоєння якої вело до об’єднання різноманітного, до зміцнення державної цілісності і наділення князівської влади додатковими (до родового й військово-силового) легітиміційними ресурсами. Зрозуміло, все це фіксувалося в якихось інших словах, усвідомлювалося в іншому мовному полі, але сама мотивація навряд чи може викликати сумніви.⁴⁷

Треба зауважити, що знайомство з християнством у наших предків відбулося задовго до офіційного хрещення Русі Володимиром.

Точно відомо, що подунайські руги-руси прийняли християнство у V ст. у формі арианства. Руси-християни опинилися на території майбутньої Великої Моравії, де християнство почало утверджуватися з VIII ст., чому немало сприяли руги-руси, які були християнськими просвітителами слов'ян тих місць. Слов'янські просвітителі Кирило і Мефодій, будучи у Великій Моравії, розробили варіант християнського вчення, яке враховувало особливості слов'янського світогляду, пізніше названий кирило-мефодіївською традицією. Головними у ній були ідеї єдності церков, рівності всіх народів і віротерпимості.⁴⁸

Свідчення богемських хронік, підтверджені археологічними розкопками, про викликану натиском угорців хвилю міграції слов'янізованого населення, включаючи русів, з Моравії в Подніпров'я у другій чверті IX ст. дуже важливі у тому відношенні, що з цими переселенцями на Київщину прийшли перші християнські общини і знайомство подніпровських слов'ян з православ'ям почалося за півтора століття до хрещення Русі.

У 935 р. велика група моравських русів-християн прийшла в Київ і створила общину навколо церкви св. Іллії.⁴⁹ Місцезнаходження церкви св. Іллії на Подолі свідчить, що її віряни були переважно купцями, ремісниками і воїнами. Княгиня Ольга, запрошуючи з Константинополя єпископа і священників, намагалася зміцнити християнство на Русі, перетворивши християнську общину в Києві, що стихійно склалася навколо соборної церкви св. Іллії, в парафію на чолі з єпископом, поставленим верховною в християнському світі світською владою імператора. Це дозволило б їй зміцнити князівський статус, прийнявши хрещення від імператора і стати його духовною донькою. Подорож до Константинополя Ольга здійснила в 957 р. і при хрещенні взяла ім'я дружини імператора Олени, але в запровадженні єпископії їй було відмовлено, тобто основної мети Ольга не досягла.⁵⁰

Після повернення в Київ Ольга звернулася до священної Римської імперії – супротивниці Візантії – з проханням про запровадження єпископії. Місія на чолі з єпископом Адальбертом прибула в Київ у 961 р. або на початку 962 р. На цей час князем став Святослав, який надавав більшого значення військовим походам, ніж релігії, залишаючись язичником. Хрещенню Святослав не перечив, але над тим, хто приймав обряд хрещення насміхався. Місія Адальберта відбула ні з чим, причому деякі його люди були вбиті, а сам він ледве врятувався втечею. Найімовірніше, німецьких місіонерів вигнали моравські переселенці, які не могли прийняти єпископа з Німеччини, оскільки німецьке духовенство намагалася утвердити в Моравії своє панування: богослужіння велося латинською мовою, а не слов'янською, та головне – слідом за католицьким християнством приходив гніт німецьких феодалів.

У візантійських хроніках згадується про русів, що здійснили похід у 856 р., тобто до покликання Рюрика новгородцями. Йдеться, мабуть, про причорноморських русів, які прийняли християнство більш ніж на сто років раніше Київської Русі.⁵¹ Близько 860 р. константинопольський патріарх Фотій хрестив русів, що прибули з Русі Причорноморської (Східний Крим і Таманський півострів). Пізніше патріарх Ігнатій хрестив нижньодунайських русів.⁵² Після походу на Візантію в 944 р. князь Ігор прийняв візантійських послів у Києві і при укладанні договору руські християни клялися церквою св. Іллії дотримуватись його, а язичники клялися зброєю та іменем Перуна.

Існування київської християнської общини в середині X ст., тобто до хрещення Русі, підтверджується археологічними даними: в могилах знаходять християнські символи-хрести, могили орієнтовані на захід (по-християнськи). Основна частина поховань у Києві належить до X ст. Християнські і язичницькі общини в Києві співіснували мирно, наприклад, у них були спільні кладовища.⁵³

Отже, ідея подальшої легітимізації князівської влади через прийняття чужої віри, у цьому випадку православ'я, готувалася, як видно, самою історією. Але були й інші причини орієнтації на православ'я, про що мова нижче.⁵⁴